

ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІВ ПОЛТАВСЬКИХ БИТВ НА ЗЕМЛЯХ ДЕРЖАВНО-КУЛЬТУРНОГО ЗАПОВІДНИКА “ПОЛЕ ПОЛТАВСЬКОЇ БИТВИ”

© Мандзій А., 2008

Висвітлені основні результати другої міжнародної експедиції з дослідження полів полтавських битв. Під час проведення експедиції апробовано нові методики та використано найновіше технічне обладнання.

Basic results of the second international expedition in research of battle fields near Poltava are being represented. The expedition was held with the help of new methods using the newest technical equipment.

Постановка проблеми

Поля битв – невід’ємна частина історії кожної країни. В Україні під охороною знаходяться кілька таких об’єктів, зокрема історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви”.

Дослідження поля битви є нелегкою справою. Після бою місцеві жителі, які переважно потерпали від переходу військ, збирали усе, що може згодитися. Це не тільки зброя, але й одяг, казани та будь-який неушкоджений предмет, який можна узяти з поля. Залізо, що до кінця XIX ст. вважалося дорогоцінним матеріалом, перероблялося. Навіть одяг знімався з мертвих. Через декілька поколінь місцеві люди забували про жорстокі події. Території, на яких відбувся бій, зазвичай займають велику площу. По-перше, в більшості випадків ці терени можуть займати добрі десятки квадратних гектарів. По-друге, з часом терени самі по собі можуть значно змінитися. Природна ерозія землі, прокладання нових доріг та нові заселення змінюють ландшафт. По-третє, як правило, історичні документи про військову діяльність неточні. Часто це робили свідомо: автори пробували відвернути свою причетність до поразки або надати собі додаткової слави. Карти й малюнки, складені з часу подій, були недосконалі з технічних причин та умов створення і часто були зроблені за бажанням замовника.

Донедавна археологи, що звикли працювати “в глибину”, а не на таких широких просторах, не мали методики для фіксації та аналізу матеріалів з поля битви. Поодинокі матеріали, з якими можна було працювати, було виявлено у похованнях. Дуже рідко трапляється, що науковці мають можливість побачити людські рештки і предмети, пов’язані з битвою. Наприклад, при виявленні такої ями з Візбиської битви з’явилася можливість дослідити середньовічний однострій та зброю. Дослідження у Берестечку, які дали неповторні дані про козаків та повстанців, що загинули, втікаючи через переправу, також належать до таких досліджень.

Подібні об’єкти ознаковувалися, музеєфікувалися, використовувалися для організованого екскурсійного відвідування, та при цьому переважав ідеологічний бік справи. Правдивість подій, вивчення їх реального перебігу, їх правдиве наукове моделювання відступали на задній план. Саме місце, поле битви лише використовувалося як антураж для ідеологічних реконструкцій (іноді навіть фантазійних), а його автентизм, збереженість, наявність правдивих елементів та артефактів вважали не такими уже й важливими або Другої світової війни.

Основним результатом експедиції було також те, що вона займалася не вибірковою вивченням матеріалу початку XVIII ст., а скрупульозно збирала і фіксувала всі матеріали, які належали до цього об’єкта, включно із залишками матеріальної культури попередніх століть або II Світової війни.

Апробація нових методик і використання найновішого технічного обладнання під час нашої експедиції (причому це обладнання використовувалося не лише закордонними партнерами зі США

чи Швеції, але й представлялося вітчизняними інституціями – Національним університетом “Львівська політехніка”) є піонерною в Україні і може бути згодом застосована для досліджень багатьох інших об’єктів.

Програма та методика

Метою роботи міжнародної групи було натурне дослідження полів Полтавських битв з використанням металодетекторів та георадара. Обстеженням було охоплено не тільки місце відомої битви 1709 р., а також місця битв 1399 р., 1658 р., та 1944 р.

Необхідність обстежити території полів битв виникла ще внаслідок того, що плануються великомасштабні роботи із створення серії земляних редутив та оборонних валів. На польовий сезон 2007 р. (з 4-го по 15-те червня) було заплановане часткове обстеження території заповідника і фіксація підйомного матеріалу. Додаткові дослідження проводили в 2008 р. (з 7-го по 20-те вересня).

Використання розробленої методики із застосуванням технічних приладів дало змогу визначити присутність знахідок у верхньому переораному шарі ґрунту та залишати неушкодженими рідні культурні насадування. Тобто стандартних археологічних розкопів під час експедиції не проводилося. Основну увагу було приділено визначенню місця, де шведський наступ почав розпадатися. Також було зроблено спробу знайти залишки американських літаків Б-17, знищених під час німецької атаки (в часи Другої світової війни у 1944 р.) на аеродромі під Полтавою, який знаходився поряд із полем Полтавської битви 1709 р.

У цьому дослідженні за рахунок міжнародного гранту беруть участь: Український комітет Міжнародної ради з питань пам’яток і визначних місць ІКОМОС, Національний університет “Львівська політехніка” (кафедра реконструкції і реставрації архітектурних комплексів), Центр охорони та досліджень пам’яток археології управління культури Полтавської облдержадміністрації, Полтавська міська рада, Державний історико-культурний заповідник “Поле Полтавської битви”, Морегедський університет (США) і Національна служба охорони пам’яток (Швеція).

Історіографія

Вперше комплексне дослідження полів битв за новою методикою почалося з поля битви Літлбігхорн (США) 1984 р. Після степової пожежі на території цього поля битви Douglas Scott, археолог з Американської державної системи парків, застосував дві нові технології для дослідження – металошукачі та GPS-прилад, який дав змогу визначити точне розташування знахідок відносно світової системи координат. Використовуючи успішність проекту Літлбігхорн, науковці використовують методологію, що її описав Скотт, зокрема металодетектори для дослідження інших полів битв.

Метал є основним залишковим матеріалом на території поля битви – це або античні залізні наконечники стріл, або свинцеві кулі доби пізнього середньовіччя, або мідні гільзи часів Першої світової війни і т.п. Виявлення присутності металу у землі металошукачем дає змогу вивчити хід битви завдяки фіксації цих предметів на терені поля бою, яке тягнеться кілометрами. Фіксація здійснюється приладом GPS, який працює на основі зв’язку із супутниками і дає науковцям можливість групувати матеріали в межах великих відстаней. Зіставлення виявлених даних, історичних карт, описів битв та ілюстрацій із сучасними топографічними картами дало змогу вивчити хід подій минулого. Успіх цього напрямку у дослідженні полів битв спонукав до широкого його застосування у всьому світі.

Інші науковці також зробили внесок у галузь вивчення полів бою. Визначаючи, чи кулі мушкетів викидали, чи їх вистрілювали, Ден Сівіліч визначив модель “віяла вогню”, яка визначала, за яким можливим напрямом та з якого місця було зроблено постріл. Використовуючи цей підхід, Вільям Лі визначив площу зроблених пострілів поза концентрацією пропущених пострілів як таких, що не потрапляли до цілі. Постійний успіх цього підходу сприяв поширенню подібних досліджень в інших частинах світу.

В Україні ця методика була вже успішно застосована при дослідженні поля Зборівської битви 1649 р. та облоги м. Збаража 1649 р. Богданом Строценем та Адріаном Мандзієм під час обстежень

у 2002–2006 рр. Достовірність цієї методики було підтверджено закладеними шурфами Б. Строченя, коли було відкрито залишки земляних польових окопів. Використовуючи металошукачі при дослідженні поля Пилявської битви в 2005 р., український археолог О. Погорішний виявив велику кількість амуніції з часу битви 1648 р. Сьогодні прилад GPS використовується при розкопках в Херсонеському заповіднику та Аккерманській фортеці.



Місце знахідок на території заповідника

Виклад основного матеріалу. Обстеження полів битв (рисунок)

1. Територія навколо третього обеліска: схід від дороги Р-16, з координатами UTM Zone 36 N – 611271,48 N and 5498038,23 E. Ділянка переорана, поверхня з ухилом до півдня з перепадом висот до 0.3 метра з північного боку. Наявність декількох предметів з подій 1709 р. та з першої половини XX століття підтверджує проходження бойових дій навколо пам'яткового обеліска. Обстеження території георадаром та магнітомером показало, що земляних робіт – таких, як побудова редути – тут не велось. Виявлено військові матеріали з часів боїв 1918 року між силами гетьманців та їхніх союзників та більшовиків.

2. Територія на захід від відтвореного редути: на захід від дороги Р-16, з координатами UTM Zone 36 N – 610799,42 N and 5498533,14 E. Ділянка переорана, без помітного ухилу. Знайдені предмети з подій у 1709 та з першої половини XX століття.

3. с. Жуки, з координатами UTM Zone 36 N – 609500,02 N and 5501407,00 E. Ділянка переорана, вершина та південна частина пагорба, поверхня з переважаючим ухилом до південного боку з перепадом висот до одного метра. Знайдені предмети з подій 1709 р. За переказами, тут відбувся бій між козаками гетьмана Мазепи та військами Скоропадського.

4. с. Іванченці, – на північ від аеродрому, з координатами UTM Zone 36 N – 607804,42 N and 5499509,84 E. Ділянка переорана, поверхня з ухилом до північної сторони, з перепадом висот 0.5 метра. Знайдено одну кулю з XVIII століття та багато з Другої світової війни. Знайдені алюмінієві фрагменти та шматки дротів, ізольованих специфічною пластмасою, свідчать про місце знищення американських бомбардувальників Б-17.

5. Територія на північний схід від музею Полтавської битви (з координатами UTM Zone 36 N – 612106,09 N and 5498763,39 E). Ділянка переорана, без помітного ухилу. Знайдені предмети з 1709 р. На думку дослідників, ці матеріали стосуються до бою під стінами російського укріпленого табору.

Висновки

Протягом чотирьох тижнів польової експедиції з використанням найновішої сучасної техніки та методики вдалося виявити місцерозташування редутив, місця локалізації воєнних дій, а також виявити таке:

- § Пам'яткові обеліски, які б мали позначати місця оборонних споруд 1709 року, встановлені до 200-ліття битви, не відповідають історичній реальності.
- § Було виявлено місце головного бою 1709 р. перед валами московського табору.
- § Підтверджено відоме з народних переказів місце бою між козаками Гетьмана Мазепи та військами Скоропадського.
- § Виявлені військові матеріали з часів боїв 1918 року між силами гетьманців та їхніх союзників з більшовиками.
- § Знайдені алюмінієві фрагменти та шматки дротів, ізольованих специфічною пластмасою, які свідчать про знищення американських бомбардувальників Б-17 у червні 1944 року.

1. *Conversino M.J. Fighting with the Soviets. Lawrence: University Press of Kansas, 1997.*
2. *Englund P. The Battle that Shook Europe. – London: I.B. Tauris, 2003.* 3. *Gejvall N.G. Skeletal finds at Poltava. Bulletin XVIII, Stockholm: Royal Army Museum, 1957.* 4. *Ian V. Hogg, The Cartridge Guide. Harrisburg, PA: Stackpole Books, 1982.* 5. *Infeld G.B. The Poltava Affair. London: Hale, 1974.*
6. *Konstam A. – Poltava 1709: Russia Comes of Age. Oxford: Osprey Publishing, 1994.* 7. *Knarrström Bo. Slaget vid Landskrona 1677: Resultat från arkeologiska undersökningar av slagfältet vid Ylleshed // META. 2004, 4/04. – P. 1–39.* 8. *Knarrström Bo. Slagfältet. Efron & Dotter, 2006.* 9. *Крунякевич І. Історія Українського Війська. – Львів, 1936.* 10. *Mandzy A.O. Fighting for Freedom: the 1649 War Between the Cossacks and the Polish-Lithuanian Commonwealth // Battlefields Annual Review. Pen and Sword Books Limited, South Yorkshire, 2005. – P. 112–127.* 11. *Мандзій А. Дослідження облоги Збаражя 1649 р., Держава та Армія // Вісн. Нац. ун-ту Львівська політехніка. – 2006. – № 571. – С. 124–130.* 12. *Павловський І.Ф. Битва под Полтавою и ее памятники. – Полтава, 1909.* 13. *Platen C.G. Kungliga Skånska Dragonregementets Historia II. Stockholm: Whalström & Widstrand, 1911.* 15. *Scott D.D. and Richard A. Fox, Jr. Archaeological Insights into the Custer Battle: An Assessment of the 1984 Field Season. Norman: University of Oklahoma, 1987.* 16. *Строценъ В.С. Звіт про археологічні розвідки в околицях м. Зборова (Тернопільська обл.) у 2002 р. Тернопільська обласна комунальна інспекція охорони пам'яток історії та культури. – Тернопіль, 2003.* 17. *Sivilich D.M. Analyzing musket balls to interpret a Revolutionary War Site // Historical Archaeology. vol. 30, no. 2, 1996. – P. 101–109.* 18. *Свєшніков, І. К. Битва під Берестечком. – Львів: Слово, 1993.*